

VEKERDI LÁSZLÓ ÉS KARÁCSONY SÁNDOR

LÁSZLÓ VEKERDI AND SÁNDOR KARÁCSONY

Kontra Miklós

az MTA doktora, professor emeritus

Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
kontram@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A cikk Vekerci László (1924–2009) tudománytörténész és Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógus, filozófus, nyelvész kapcsolatának néhány vonását mutatja be. Vekerci lelkesen látogatta Karácsony debreceni egyetemi előadásait, a Karácsony-tanítványok közé tartozott. Különösen nagyra értékelte Karácsonyt mint kollektíva-teremtő és kollektivistá gondolkodásra nevelő tanárt. Az 1970-es évektől kezdődően számos tanulmányban és recenzióban ismertette, értékelte Karácsonynak a szocializmusban tudatosan feledésre ítélt munkásságát, különösen a nyelvi-nyelvészeti és a magyar észjárásra vonatkozó műveit.

ABSTRACT

The article examines some aspects of the relationship between László Vekerci (1924–2009), historian of science, and Sándor Karácsony (1891–1952), educator, philosopher, and linguist. Vekerci was an enthusiastic attendee of Karácsony's lectures at the University of Debrecen and was one of Karácsony's students. He particularly appreciated Karácsony as a teacher who formed his students into a collective and taught them to think in collectivist terms. In numerous studies and reviews from the 1970s onward, he described and evaluated Karácsony's work, especially his books on language and linguistics and the Hungarian mind, books that had been doomed to oblivion deliberately under communism.

Kulcsszavak: Vekerci László, Karácsony Sándor, Ilia Mihály, magyar nyelv és észjárás

Keywords: László Vekerci, Sándor Karácsony, Mihály Ilia, the Hungarian language and mind

„Nyilvánvalóan önmaga ellensége, aki Vekerci László köszöntésére (ünneplésére, dicsérésére, elismerésére) vállalkozik” – írta Terts István (2004a, 128.), amikor Vekercit a 70. születésnapján köszöntötte. Az én feladatom jóval kisebb, de én is érzem vállalásom önvészélyességét. Mit lehet, mit érdemes elmondani Vekerci László és Karácsony Sándor kapcsolatáról?

TANÍTVÁNYA VOLT-E KARÁCSONY SÁNDORNAK?

Terts (2004b, 4.) szerint igen. Simoncsics Péter (Simoncsics, 2010, 67.) Vekerdi élete egyik nagy mesterének nevezi Karácsonyt. A Staar Gyula készítette interjúbán (Staar, 2008, 87–89.) Vekerdi László részletesen mesél arról, hogy Szele Tiborral együtt jártak Karácsony Sándor előadásaira, „aki csodálatos előadó volt”. Alex Bandy Lakatos Imréről írott könyvében (Bandy, 2012, 298.) olvashatjuk, hogy „Csanak Dóra Vekerdi Lászlótól hallotta, mennyire üdítő volt diákként megtagasztalni, hogy Karácsony olyan professzor volt, akivel lehet vitatkozni”. Idézek még Kántor Sándorné Varga Tünde Lakatosról írt tanulmányából (Kántor, 1998, 277–278.): „Karácsony Sándor az adott korszak jelentős és markáns professzora volt, aki nagy népszerűségnek örvendett a hallgatók körében. Óráit zsúfolásig töltött tantermek jellemezték. Lakatos Karácsony Sándor lelkes tanítványa volt, az órákon Karácsony Sándor sokszor Lakatosnak és Vekerdi Lászlónak magyarázott, az ő véleményüket kérte ki. (Kömlösi Sándor főiskolai tanár nyilatkozta, aki Karácsony Sándor tanársegédje volt a debreceni Tudományegyetemen).”

Vekerdi László tehát kétségtelenül látogatta Karácsony Sándor debreceni előadásait. A „cégjelzett” Karácsony-tanítványok (így Varga Domokos, Varga Tamás, Vargha Balázs, Kalmár László, Muraközy Gyula, Ujfalussy József, Dankó Imre, Lükő Gábor, Jánosi Sándor, Székácsné Vida Mária, Kontra György és mások) maguk közé sorolták, akkor is, ha – amint Kövendi Dénes kiegészítésül hozzáfűzte Vekerdi (2008, 35.) egyik írásához – Vekerdi „[n]em említi, hogy az emlékezésiben szereplő Forgács Péter (és Oláh Andor) Kontra Györggyel együtt állandó résztvevője volt Karácsony Sándor heti bibliakörének, amelyen olykor Vekerdi is megjelent (tapintatosan érzékeltetve ideológiai távolságtartását is)”.

A PÁPAI PÁRIZ FERENC MEDIKUS KOLLÉGIUMRÓL

Vekerdi László a második világháború után budapesti orvostanhallgatóként tagja volt a Pápai Páriz Ferenc Medikus Kollégiumnak is, amely „minden különállásával szervesen hozzátartozott a NÉKOSZ-hoz” (Vekerdi, 2008, 31.). Egy halála előtt nem sokkal készített emlékiratában (Vekerdi, 2008) részletesen taglalta a kollégiumi életet, az ott folyó nevelőmunkát és annak Karácsony Sándor-i és Németh László-i inspirációit.

Lázár Imre (Lázár, 2000, 33.) beszámol arról, hogy „amikor 1982-ben a Pápai Páriz Medikus Kollégiumot egy vámosmikolai nagy fa alatt újraélesztett[ék]”, akkor az egykori kollégisták (Vekerdi László, Kontra György, idősb Lázár Imre) a kíváncsi fiatalabb orvosoknak „a hajdani Pápai Páriz Ferenc Medikus Népi Kollégium korszakából hozták élményeiket, és idézték meg Pápai Páriz emlékét, de általuk jelent meg közöttü[n]k Karácsony Sándor szelleme is”.

EGY PÁRHUZAM

1935–36-ban Karácsony Sándor „nemzetgyalázással alaposan gyanúsítható” személyként rendőri felügyelet alatt állt, mert a szomszéd népekkel való megbékélést hirdette, így: csak akkor békülhetünk meg szomszédainkkal, ha nem az ő bűneiket hánytorgatjuk, hanem a saját „nemzeti” bűneinket bánjuk meg (Kontra, 2003, 75., 78., 204.). Az 1930-as években sokszor megfordult a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki fiatalok között, ahol ifjúsági konferenciákon tartott előadásokat.

Hetvenedik születésnapján Ilia Mihályt köszöntő írásában Vekerdi (Vekerdi, 2004, 52.) a következőket is írta: „Magam a háborúnak »köszönhetően« hoszszúra nyúlt egyetemi éveim során élvezhettem néhány nagy professzor világokat nyitó kollégiumának a varázsát, a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar első évfolyamán az ábrázoló geometriát hilberti pontosságigénnnyel és kartéziánus szellemességgel előadó Stasney Alberttől és a Debreceni Orvosi Fakultáson szigorló orvosként hallgatott és csodált Sántha Kálmán messzi az ideggyógyászat határain túl tudományra (és nem mellékesen tudósi-emberi helytállásra) nevelő példamutatásáig. De olyan kollektívateremtő és kollektivista gondolkodásra nevelő tanárral, mint Ilia Mihály, egyetleneggyel találkoztam: Karácsony Sándorral.” Rögtön e mondat után Vekerdi szabadkozni kezd: „A párhuzam persze semmiféle hasonlóságot nem kíván sugallni a két nagy magyar tanár között” – majd bemutatja, hogy mindkettőjüket jellemzi a „másik emberhez” fordulás, a szomszéd népeinkkel való megbékélés programja, de az is, hogy 1974-ben Ilia lemondatása a főszerkesztőségről „nem kis mértékben a *Tiszatáj* kelet-európai programjának a következménye volt. (Amint annak idején Karácsony bukásában is igencsak közrejátszhatott [az 1947-ben megjelent] *A magyar béke*.)”

NYELV ÉS ÉSZJÁRÁS

Az absztrakt filozófia és a nyelv című, 1976-ban írt, de csak 1981-ben megjelent tanulmányában Vekerdi László (1981, 226–228.) Karácsony Sándor „társaslélektani nyelvelméletét” is bemutatja. „Karácsony az amerikai antropológiai irányzattal egy időben s velük összhangban a nyelv kollektív lelki meghatározottságából, társadalmilag meghatározott kommunikativitásából indul ki, ám messzire túljutva az ő fejtegetéseiken, konkrétan megfogalmazta a megértés nyelvi kritériumait.” Majd: „A jelentés tehát »egy viszonyulás fogalma« [...] az első személy a második személy által értesül annak a jelentéséről, amit mondott” – utal Vekerdi a nyelvész Fabricius-Kovács Ferenc 1967-től kezdve megjelent, Karácsonyról szóló tanulmányaira.

Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről című tanulmánya végén Vekerdi László (1976, 326–327.) a következőt írja: „a modern nyelvtudomány nagy előkészítői

és megálmodói közül nem is kevés éppen minálunk működött. Gombocz Zoltán, Laziczius Gyula, Csűry Bálint és Kniezsa István nevével tán elő-előhozakodik egy-egy bátrabb nyelvész ma is, azt azonban – Fabricius [Kovács] Ferenc tudománytörténeti szempontból is úttörő tanulmányaitól eltekintve – mély hallgatás fűdi, hogy itt élt s dolgozott – a szakmai s világi hatalmasságok átkai közepette – néhány évtizeden keresztül a modern szociolingvisztika és a modern nyelvészeti humanizmus egyik igen érdekes, leginkább tán Roman Jakobsonhoz hasonlíthatóan ötletes és sokoldalú képviselője: Karácsony Sándor. Pedig az anyanyelvi oktatás elmélete s gyakorlata rengeteget tanulhatna az ő könyveiből ma is. Sőt éppen ma, amikor az általa inaugurált strukturalista nyelvészet és pszicholingvisztika nagy kerülővel hozzánk is elérkezett.”

Ugyanitt korábban (Vekerdi, 1976, 311.) többek közt kijelenti: „Anyanyelvi oktatás elképzelhetetlen a nyelvben kifejeződő észjárás ismerete nélkül.” Amikor az immár „fellazuló” Kádár-rendszerben 1985-ben újból megjelent Karácsony *A magyar észjárás* című könyvének második kiadása,¹ Vekerdi hamarosan két folyóiratban is méltatta a művet: a *Mozgó Világban* (1985) és a *Forrásban* (1986). Az előbbi tanulmányból kiragadok néhány alapvető megjegyzést a sok közül.

Az 1920-as években megtapasztalt magyar pedagógiai válságot Karácsony arra vezette vissza, hogy nevelők és oktatottak „egész egyszerűen meg sem értik egymást; mintha nem is azonos nyelven beszélnének”. A Ferdinand de Saussure előtti nyelvtudomány teljességgel alkalmatlan volt a mindennapi életben valóban beszélt nyelv vizsgálatára, itt, ezen a nagyon nehéz terepen Karácsonynak „óhatatlanul bele kellett bonyolódni a nyelvvel élő közösség pszichológiai és logikai vizsgálatába, meg kellett próbálni érteni az eszük járását”. Aztán: „Karácsony nyelvészeti kutatása sohasem priméren nyelvészeti célú volt, mint mondjuk Austiné vagy Chomskyé. Karácsony eszköznél tekintette a nyelvészeti fölismeréseket az eredendően magyar észjárás föl kutatására, hogy ezáltal az ebben a mentalitásban megrekedt népet az észjárásához igazított oktatás felemelhesse a mai legmagasabb műveltség szintjére...” S végül: Vekerdi párhuzamot von Karácsony Sándornak a kis autonómiákról kifejtett gondolatai és Bibó István „zsákutcsa magyar történelme” között: „egyszerűen arról van szó, hogy ezen a kevert etnikumú területen érvényes és emberséges berendezkedés autonómia nélkül, a Bibó értelmében vett demokrácia nélkül nem képzelhető el”.

A második recenziójában Vekerdi több, az elsőben csak megemlített kérdést részletesebben taglal, ezek közül egyetlenegyét idézek csak, azt se teljes egészében. Karácsony Sándor közoktatási reformterve kapcsán írja Vekerdi (1986, 24–25.): „Karácsony előtt – hogyan is történhetett volna másképp – Bartók és Kodály

¹ Első kiadás: *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Budapest: Exodus, 1939. Második, a szerző által javított és bővített kiadás: *A magyar észjárás*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Lendvai L. Ferenc. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

példája lebegett. Ahogyan ők megteremtették a népdal elemzéséből kiindulva a magyar zenei kultúrát és egy csapásra a világ zenéjének élvonalába ugrottak vele, ahhoz hasonlóan lehet s érdemes megpróbálni a magyar neveléstudomány fölépítését. Csakhogy a zene alapvetően fontos, de viszonylag jól elkülöníthető része a kultúrának, a nevelés azonban eleitől végig ezer kibogozhatatlan szálon függ össze a társadalommal és művelődéssel. [...] [Karácsonynak] gyakorló tanárként számtalanszor meg kellett tapasztalnia, hogy mennyire nem értik a falusi gyerekek a nekik előírt »tananyagot«, holott az magyarul szól hozzájuk. De magyarul szól-e tényleg? És mit jelent egyáltalán az, hogy »magyaruk«? Gombocz Zoltán jó tanítványaként Karácsony Sándor elkezdte elemezni a magyar népnyelv jelentési struktúráját...”

Nem idézek tovább. Ezzel az egyetlen idézettel is csak azt kívántam bemutatni, hogy Vekerdi László miként hozta közel Karácsony évtizedeken át hozzáférhetetlen könyvét a késő Kádár-kori olvasóhoz.

ÉS VÉGÜL

Harmincnégy évvel ezelőtt, 1990-ben Vekerdi László szép esszét írt három magyar tanárról: Karácsony Sándorról, Németh Lászlóról és Szabó Árpádról. A két világháború közti egy-két évtized „a magyar kultúra egyik legragyogóbb (azóta még csak meg se közelített) korszaka volt” – írja –, melyben a magyar nevelés aranyfedezetét nem „Klebsberg újabban újból agyondicsért művelődéspolitikája adta”. Klebsberg mindössze „tudta tárcája költségvetési kötelességeit, a művelődéspolitiká pedig nem föltétlenül akadályozta a művelődést – bár ha újabb tapasztalatainkat tekintjük, ez tán önmagában sem kevés. Annyit mindenesetre elért, hogy tanárnak lenni ne legyen sajnálatra méltó és kerülendő foglalkozás” (Vekerdi, 1990, 38.). Az értelmiség hivatásáról pedig ugyanitt (Vekerdi, 1990, 39.) így írt: „Ma, mikor annyi felől s annyi látványos egyenruhában tör ránk a nyílt és burkolt értelemellenesség, nem árt – bár valószínűleg hiábavaló – nyomatékkal figyelmeztetni rá, hogy a három nagy tanár mennyire értelem-párti volt.” Vekerdi László – ismétlem – ezt 1990-ben írta. Vajon mit írna ma?

IRODALOM

- Bandy, Alex (2012): *A csokoládé-gyilkosság: Egy filozófus másik élete*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kántor Sándorné Varga Tünde (1998): Lakatos Imre, a szintetikus modernizmus megalapozója. *Debreceni Szemle*, 6, 2, 273–283.
- Karácsony Sándor (1939): *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Budapest: Exodus. https://mtda.hu/books/karacsony_sandor_a_magyar_eszjaras.pdf

- Karácsony Sándor (1985): *A magyar észjárás*. Második, a szerző által javított és bővített kiadás. (Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Lendvai L. Ferenc) Budapest: Magvető Kiadó
- Kontra György (2003): *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Budapest: BIP. <https://mek.oszk.hu/23000/23030/>
- Lázár Imre (2000): Kollégium a magasban. *Ökotáj*, 23–24, 33–38. <http://www.okotaj.hu/szamok/23-24/tarsad6.html>
- Simoncsics Péter (2010): Egy szabad ember emlékezete. *Forrás*, 4, 67–73. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/831/simoncsics.pdf>
- Staar Gyula – Vekerdi László (2008): Múló szerelem volt a matematika? Beszélgetés Vekerdi Lászlóval. *Forrás*, 3, 81–91. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/430/staar.pdf>; 4, 109–121. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/443/staar.pdf>
- Terts István (2004a): Vekerdi László példája? *Forrás*, 36, 7–8, 128–150. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_2004/?pg=915&layout=l&query=terts
- Terts István (2004b): „Egyedüli példány”. *Természet Világa*, 1. különszám, 4–7.
- Vekerdi László (1976): Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről. In: Szépe György (szerk.): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért: Tanulmányok, szakvélemények, javaslatok*. Budapest: Tankönyvkiadó, 305–327.
- Vekerdi László (1981): Az absztrakt filozófia és a nyelv (Tudománytörténeti és kritikai megjegyzések). In: Telegdi Zsigmond – Szépe György: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 207–229.
- Vekerdi László (1985): Karácsony Sándor és A magyar észjárás. *Mozgó Világ*, 12, 62–69.
- Vekerdi László (1986): Érvényes példák, tanulságok – vitatható általánosítások. Karácsony Sándor: A magyar észjárás című könyvéről. *Forrás*, 5, 22–26.
- Vekerdi László (1990): Megértetlenül megérteni! Három magyar tanár: Karácsony Sándor, Németh László, Szabó Árpád. *Napjaink*, 29, 4, 38–39.
- Vekerdi László (2004): Iliá. *Forrás*, 9, 50–58. https://epa.oszk.hu/02900/02931/00069/pdf/EPA02931_forras_2004_09_050-058.pdf
- Vekerdi László (2008): Kontra Gyuri és a Pápai Páriz Ferenc Népi Kollégium: Találkozások egy egykori kollégista szemével. In: Franyó István (szerk.): *Kontra György. (Mesterek és tanítványok)* Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 24–35.